

HET DOTTERBLOEMGITJE *CHEILOSIA FRONTALIS* NIEUW VOOR NEDERLAND

(DIPTERA: SYRPHIDAE)

Sander Bot

Zelfs in een goed onderzochte insectengroep als de zweefvliegen zijn nog altijd nieuwe soorten voor de Nederlandse fauna te ontdekken. Ook in 2014 was het weer raak, dit keer in het fraaie natuurgebied rond de Drentsche Aa. Het lijkt niet toevallig dat deze aanvulling op de Nederlandse fauna juist hier werd gevonden. Deze vindplaats vult ecologische informatie uit het buitenland aan, waardoor langzamerhand een beeld begint te ontstaan van de levenswijze van deze zeldzame zweefvlieg, waarover tot voor kort weinig bekend was.

INLEIDING

Cheilosia is het grootste genus binnen de Nederlandse zweefvliegen. In de zweefvliegenatlas (Reemer et al. 2009) worden 41 soorten uit Nederland gemeld. Sindsdien zijn er nog twee soorten bij gekomen, *C. morio* (Zetterstedt, 1838) en *C. vulpina* (Meigen, 1822) (Pennards 2012, Smit et al. 2012). Dat de koek nog niet op is blijkt uit dit artikel, waarin wederom een nieuwe soort voor Nederland gemeld wordt: *Cheilosia frontalis* (Loew, 1857). Omdat de soort in zowel Nederland als België in de nabijheid van dotterbloem *Caltha palustris* is gevangen en omdat dit mogelijk de waardplant is voor deze soort, wordt de Nederlandse naam dotterbloemgitje voorgesteld.

NEDERLANDSE VINDPLAATS

Op 20 april 2014 bezocht de auteur samen met Janne Ouwehand het Nationaal beek- en esdoornlandschap Drentsche Aa, op zoek naar leuke zweefvliegen. Door het relatief warme voorjaar waren de meeste in het gebied aanwezige wilgen *Salix* en sleedoorns *Prunus spinosa* al uitgebloeid, maar de meidoorns *Crataegus* moesten nog in bloei geraken. Er stond zodoende niet veel in bloei, waardoor een forse grauwe wilg *Salix cinerea* die nog wel in bloei stond extra de aandacht trok (Amersfoortcoördinaten 239-561). De wilg zat inderdaad vol met zweefvliegen, waar-

van *Eristalis pertinax* (Scopoli, 1763) duidelijk de algemeenste was. Verder werden onder andere *Cheilosia fraterna* (Meigen, 1830), enkele mannetjes *Leucozona lucorum* (Linnaeus, 1758) en de blaaskopvliegen *Myopa tessellatipennis* (Motschulsky, 1859) en *Conops vesicularis* (Linnaeus, 1761) waargenomen. Tot drie maal toe landde er een relatief smal en glimmend vrouwtje *Cheilosia* op de wilg. Twee daarvan werden verzameld en bij thuiskomst direct gedetermineerd. Het vermoeden was dat het *C. urbana* (Meigen, 1822) of *C. psilophthalma* (Becker, 1894) zou betreffen, echter onder de stereomicroscop was het meteen duidelijk dat dit een andere soort was. Met de tabellen in Van Veen (2004) en Bartsch et al. (2009) kwam de auteur al snel op *C. frontalis* uit.

Figuur 1. *Cheilosia frontalis*, vrouwtje, dorsaal, Drentsche Aa. Alle foto's Sander Bot.

Figure 1. *Cheilosia frontalis*, female, dorsal, Drentsche Aa. All photos Sander Bot.

Figuur 2. *Cheilosia frontalis*, vrouwtje, lateraal, Drentsche Aa.
Figure 2. *Cheilosia frontalis*, female, lateral, Drentsche Aa.

Figuur 3. *Cheilosia frontalis*, kop vrouwtje, Drentsche Aa.
Figure 3. *Cheilosia frontalis*, head of female, Drentsche Aa.

Samen met Lenze Hofstee werd de bewuste wilg op 26 april 2014 weer bezocht in de hoop meer exemplaren te vinden. De wilg was nu echter nagenoeg uitgebloeid en in combinatie met het bewolkte weer vlogen er veel minder zweefvliegen dan zes dagen eerder. Toch werd er weer een vrouwtje *C. frontalis* gevangen. Ze landde op ongeveer 1,5 m hoogte op een wilgenkatje. Het achterlijf zat vol met eitjes, zodoende werd besloten na het bestuderen en fotograferen van het exemplaar haar weer de vrijheid te geven.

De wilg staat hemelsbreed ongeveer 100 m af van het Gasterensche Diep. De wilg zelf staat in ongeveer 30 cm diep water en wordt omgeven door vegetatie van onder andere zegge *Carex*,

lisdodde *Typha*, dotterbloem en lidsteng *Hippuris vulgaris*. Op iets hoger gelegen grond nabij de wilg staat pitrus *Juncus effusus* en jonge els *Alnus*.

HERKENNING

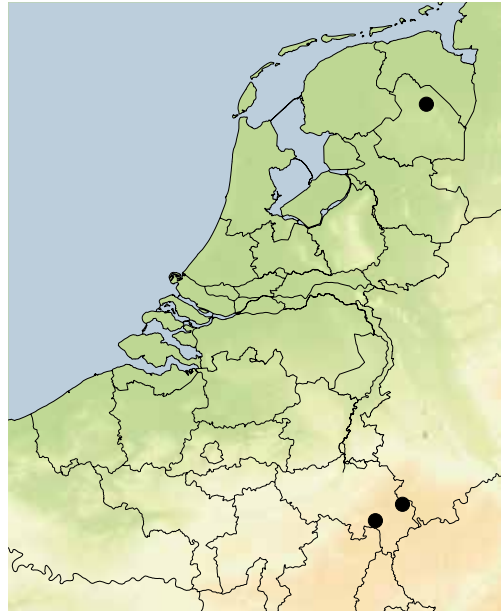
In determinatiewerken wordt het genus *Cheilosia* gemakshalve vaak in vier groepen verdeeld, aangeduid met de letters A tot en met D (Becker 1894, Sack 1932, Verlinden 1991, Bartsch et al. 2009). *Cheilosia frontalis* (fig. 1-2) zit in groep B door de combinatie van de behaarde ogen en het behaarde gezicht (fig. 3). Inclusief *C. frontalis* komen in Noordwest-Europa tien soorten voor die in groep B vallen. Op *C. melanopa* (Zetterstedt, 1843) na komen deze allen in Nederland voor. Een aantal soorten uit groep B is eenvoudig van *C. frontalis* te onderscheiden: *C. variabilis* (Panzer, 1798) heeft geheel zwarte poten en is doorgaans een stuk groter, *C. illustrata* (Harris, 1780) heeft opvallende wollige beharing en een donkere vlek in de vleugel, *C. morio* heeft een veel breder gezicht en bij het koppel *C. latifrons* (Zetterstedt, 1843) en *C. griseiventris* (Loew, 1857) missen de borstels op de achterrand van het schildje. *Cheilosia frontalis* lijkt zodoende vooral op de andere soorten uit groep B: *C. barbata* (Loew, 1857), *C. lasiopa* (Kowarz, 1885), *C. melanopa* en *C. vulpina*.

De verzamelde vrouwtjes uit de Drentsche Aa hebben echter een kenmerk dat wel op *C. frontalis* past maar niet op de bovengenoemde vier soorten: de haarvelden op de boven- en onderzijde van de borstzijplaat (katerpisternum) zijn op het midden-deel duidelijk gescheiden, terwijl deze bij de vier gelijkende soorten samenvloeien. Andere kenmerken van de Drentse dieren die vrouwtjes van de vier gelijkende soorten uitsluiten zijn het geheel glimmende achterlijf (met schuine witte haarbandjes bij *C. lasiopa* en *C. vulpina*), het grotendeels feloranje gekleurde derde antennelid (grotendeels bruin tot zwart bij *C. lasiopa* en *C. melanopa*), de goudgele rechtopstaande beharing op de borststukrug (meer aanliggend bij *C. barbata*) en de zeer kort behaarde antenneborstel (duidelijk langer behaard bij *C. barbata*). De vliegen uit Drenthe zijn uitvoerig vergeleken met materiaal uit de collectie van Gerard Pennards dat door C. Claußen als *C. frontalis* is gedetermineerd. De overeenkomst is treffend en alle hierboven genoemde verschillen tussen *C. frontalis* en de overige soorten zijn terug te zien in zowel het door C. Claußen als *C. frontalis* gedetermineerde materiaal als de vliegen uit de Drentsche Aa.

LEVENSWIJZE

Over de larvale levenswijze van *C. frontalis* is weinig bekend. Aangezien vrijwel alle beschreven *Cheilosia*-larven minerend in kruidachtige planten leven, is het aannemelijk dat dit ook voor *C. frontalis* geldt, maar de waardplant is tot op heden onbekend. In 2013 werd in België waargenomen dat een vrouw *C. frontalis* langs de bladstengel van dotterbloem *Caltha palustris* naar beneden kroop, met uitgestulpt abdomen, wat er mogelijk op wijst dat dit vrouwtje hier eitjes wilde afzetten (pers. med. Frank van de Meutter). Het valt op dat de huidige vindplaatsen van *C. frontalis* in België steeds in de nabijheid zijn van groeiplaatsen van dotterbloem, terwijl deze plant vaak slechts lokaal voorkomt in de beekdalen.

Ook de Nederlandse waarnemingen zijn gedaan in de nabijheid van dotterbloemen. Adulten vliegen

Figuur 4. Waarnemingen van *Cheilosia frontalis* in België en Nederland.

Figure 4. Records of *Cheilosia frontalis* in Belgium and the Netherlands.

in april en mei, maar in berggebieden pas in juni en juli (Speight 2013). In Denemarken vliegen de adulten vanaf half april (Bartsch et al. 2009) en in België zijn alle vangsten uit de eerste helft van mei (Van de Meutter et al. 2010, www.waarnemingen.be). Adulten vliegen vaak nabij beken en stromen in drassig grasland (Speight 2013). In België is de soort bekend uit vrij diepe beekdalen, omgeven door sparrenbos hogerop de flanken. In de lagere delen van het dal is vaak een mozaïek van moerasachtige grazige vegetaties met kwel met onder andere dotterbloem *Caltha palustris*, afgewisseld met bosjes wilgen (meestal geoorde wilg *Salix aurita*) (Van de Meutter et al. 2010).

In berggebieden is *C. frontalis* ook bekend van bergweiden en in open berkenbos, tot op 2000 meter hoogte (Speight 2013). Bloembezoek is in het buitenland waargenomen op een verscheidenheid aan planten en bomen zoals bosanemoon *Anemone nemorosa*, dotterbloem, speenkruid

Ranunculus ficaria, paardenbloem *Taraxacum*, wilg *Salix*, schermbloemen (Apiaceae), gewone esdoorn *Acer pseudoplatanus* en veldkers *Cardamine* (Bartsch et al. 2009, Van de Meutter et al. 2010, Speight 2013).

VERSPREIDING

Cheilosia frontalis is een Europese soort. De soort komt in grote delen van Fennoscandinavië voor (Bartsch et al. 2009). In Centraal-Europa is zij in de meeste berggebieden te vinden, onder andere in de Pyreneeën, Ardennen en Alpen. Oostelijk komt de soort voor tot in Europees Rusland (Speight 2013). In het nabije buitenland is de soort bekend uit Noord-Duitsland (Niedersachsen & Bremen, zie Reemer et al. 2009 en verwijzingen daarin) en België (fig. 4). België kent twee oude waarnemingen uit 1972 en 1975 nabij Recht (waarnemer Jan Lucas), maar de soort is herontdekt in 2009 bij Rocherath (Van de Meutter et al. 2010). Op de locatie bij Recht is de soort in 2013 na gericht zoeken herontdekt (www.waarnemingen.be). In 2014 is de soort op een nieuwe locatie in Rocherath gevonden, op enkele kilometers van de locatie in 2009 (pers. med. Elias De Bree).

DISCUSSIE

Met de vangst van *C. frontalis* komt het aantal uit Nederland bekende *Cheilosia*-soorten op 44. Samen met de reeds in de inleiding genoemde *Cheilosia*-soorten, de in 2013 ontdekte *Melangyna lucifera* Nielsen, 1980 (De Bree et al. 2014) en de in 2014 ontdekte *Melangyna pavlovskyi* (Violovitsh, 1956) (Smit & de Bree 2014) en de twee nieuwe *Xanthogramma*-soorten (Van Steenis et al., dit nummer) zijn er nu 336 soorten zweefvliegen in Nederland vastgesteld. *Cheilosia frontalis* is een van de weinige Nederlandse zweefvliegen die uitsluitend bekend is uit (een van) de drie noordelijke provincies, de enige andere soort waarvoor dit ook geldt is *Sphaerophoria potentillae* Claussen, 1984.

DANKWOORD

Frank van de Meutter en John Smit worden bedankt voor het becommentariëren van het manuscript en Gerard Pennards wordt bedankt voor het beschikbaar stellen van zijn materiaal.

LITERATUUR

- Bartsch, H., E. Binkiewicz, A. Klintbjer, A. Raden & E. Nasibov 2009. Nationalnyckeln till Sveriges flora och fauna. Tvavingar: Blomflugor: Eristalinae & Microdontinae. Diptera: Syrphidae: Eristalinae & Microdontinae. – ArtDatabanken, SLU, Uppsala.
- Becker, Th. 1894. Revision der Gattung *Cheilosia* Meigen. – Halle, Dresden.
- Bree, E. de, F. Van de Meutter & J. Mortelmans 2014. Het zilveren elfje *Melangyna lucifera* nieuw voor Nederland en België (Diptera: Syrphidae). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 42: 25-28.
- Meutter, F. van de, J. Mortelmans & M. Reemer 2010. Long gone or long overlooked? *Chamaesyphus lusitanicus*, *Cheilosia frontalis*, *Eristalis alpina* and *Rhingia rostrata* (Diptera: Syrphidae) rediscovered in Belgium. – Bulletin KBVE 146: 95-100.
- Pennards, G. 2012. Het sparrengitje *Cheilosia morio* nieuw voor Nederland (Diptera: Syrphidae). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 38: 71-75.
- Reemer, M. W. Renema, W. van Steenis, Th. Zeegers, A. Barendregt, J.T. Smit, M.P. van Veen, J. van Steenis & L.J.J.M. van der Leij 2009. De Nederlandse zweefvliegen (Diptera: Syrphidae). – Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij, EIS-Nederland, Leiden. [Nederlandse Fauna 8]
- Sack, P. 1932. Syrphidae. – Die Fliegen der Paläarktischen Region 4: 1-451.
- Smit, J.T. & E. de Bree 2014. Het Sachalin-elfje *Melangyna pavlovskyi* nieuw voor Nederland (Diptera: Syrphidae). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 42: 29-32.
- Smit, J.T., E. de Bree & L. van der Leij 2012. Het klitgitje *Cheilosia vulpina* nieuw voor Nederland (Diptera: Syrphidae). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 38: 77-82.
- Speight, M.C.D. 2013. Species accounts of European Syrphidae (Diptera). Syrph the Net, the database of

European Syrphidae, vol. 72. – Syrph the Net publications, Dublin.

Veen, M. P. van. 2004. Hoverflies of Northwest Europe: identification keys to the Syrphidae. – KNNV Publishing, Utrecht.

Verlinden, L. 1991. Fauna van België. Zweefvliegen (Syrphidae). – Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Brussel.

SUMMARY

The hoverfly *Cheilosia frontalis* new for the Netherlands (Diptera: Syrphidae)

In this paper the first record of *Cheilosia frontalis* (Loew, 1857) for the Netherlands is documented. On April 20 and 26, 2014 in total three females were caught on willow catkins in a nature reserve in the area of Drentsche Aa, a river valley with marshes and extensive grasslands in the northern part of the Netherlands. The flies were collected near *Caltha palustris*, possibly the host plant for this species. Details of the record are provided and the differences between female *C. frontalis* and similar species are discussed.

S. Bot
Kerklaan 30-E
9751 NN Haren
sanderbot@yahoo.co.uk

